

Міністерство освіти і науки України
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Мельникова Олена Сергіївна

УДК 007:070.18(477) "1960/1991"

**ОСОБЛИВОСТІ ДИСИДЕНТСЬКИХ КОМУНІКАЦІЙ В УКРАЇНІ
1960-х – ПОЧАТКУ 1990-х рр.**

27.00.01 – теорія та історія соціальних комунікацій

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата наук із соціальних комунікацій

Дніпро–2018

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі соціальних комунікацій факультету філології та масових комунікацій Маріупольського державного університету Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник:

доктор філологічних наук, професор
ПОЧЕПЦОВ Георгій Георгійович,
Маріупольський державний університет,
професор кафедри соціальних комунікацій.

Офіційні опоненти:

доктор філологічних наук, професор
СИДОРЕНКО Наталія Миколаївна,
Київський національний університет імені
Тараса Шевченка,
професор кафедри історії журналістики,
завідувач кафедри історії журналістики;

кандидат наук із соціальних комунікацій
ДУДЧЕНКО Людмила Миколаївна,
Сумський державний університет,
старший викладач кафедри журналістики та
філології.

Захист відбудеться «26» вересня 2018 року о 13.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 08.051.19 Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара за адресою: 49027, м. Дніпро, пл. Шевченка, 1, Палац культури студентів.

З дисертацією можна ознайомитися в Науковій бібліотеці Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара за адресою: 49010, м. Дніпро, вул. Казакова, 8.

Автореферат розіслано «23» серпня 2018 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат філологічних наук, доцент

I. М. Сухенко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Дисидентські комунікації в Україні розвивалися в контексті дисидентського руху. У 1960-ті – на початку 1990-х рр. (від так званої «хрущовської відлиги» до «перебудови») дисидентські комунікації в УРСР, незважаючи на різні умови функціонування в цей період, становили альтернативу домінантній моделі інформування в тоталітарній державі, а також були способом вираження інакодумства в суспільстві. Самвидав, тамвидав, «кухонні розмови», мовлення «голосів» на закордонному радіо, несанкціоновані мітинги слугували засобами поширення й популяризації ідей, заборонених офіційною владною системою. Перш за все, це форма протесту, яка перейшла з неопублічної сфери, де інформація подавалася без підпису автора або під псевдонімом, у публічну, зокрема, під час перебудови.

Актуальність дисертаційного дослідження зумовлена необхідністю аналізу та розуміння особливостей дисидентських комунікацій у тоталітарному суспільстві на прикладі Української РСР 1960–1991 рр., які відображали суспільно-політичні процеси в альтернативних, непідцензурних джерелах інформації. Сьогодні такий досвід є цінним у соціокомунікаційній парадигмі. По-перше, набуває популярності в мережі Інтернет використання прийомів та методів дисидентських комунікацій. Громадськість потребує альтернативних медіа під час економічних, політичних та інших криз у державі, революцій тощо. По-друге, дисидентські комунікації 1960-х – початку 1990-х рр., незважаючи на «залізну завісу», утиски свободи слова в тоталітарній державі, популяризували демократичні, правозахисні ідеї та ідею незалежності України. Дисиденти як активні комунікатори вступали в конфлікт з державними органами влади, засобами масової інформації та пропаганди. По-третє, альтернативні потоки інформації несли не тільки нові знання, відомості, а й нові цінності й ідеї, які переважно утвердилися в громадянському суспільстві з отриманням незалежності держави. Адже дисиденти в УРСР з тоталітарним політичним режимом висловлювали ідеї незалежності України в інформаційно-комунікаційному та соціокультурному просторах, здійснюючи національну ідентифікацію та соціальну рефлексію. По-четверте, дисиденти створювали комунікаційні канали для дискусії та діалогу з домінантною владою, руйнуючи односпрямований вектор «офіційні ЗМІ – масова аудиторія». По-п'яте, дисидентські комунікації формували у своєї аудиторії як частини закритого типу суспільства критичне мислення.

Дослідження феномену дисидентських комунікацій покращить розуміння їх впливу на процеси сучасної культури та ЗМК, особливо при їх розгляді в контексті українського радянського інформаційного простору.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження безпосередньо здійснене в межах комплексної науково-дослідної теми «ЗМК та новітні соціально-комунікаційні технології: моніторинг, діагностика, проектування» (державний реєстраційний номер 0112U005931) кафедри соціальних комунікацій вищого навчального закладу «Маріупольський державний університет».

Мета дисертації полягає у визначенні особливостей дисидентських комунікацій в УРСР 1960-х – початку 1990-х рр. у соціокомунікаційному аспекті. Реалізація мети передбачає розв’язання таких **завдань**:

- 1) з’ясувати історичні, суспільно-політичні передумови виникнення дисидентських комунікацій в Україні;
- 2) систематизувати теоретичні підходи до дослідження дисидентських комунікацій у контексті руху Опору в УРСР;
- 3) на прикладі аналізу повідомлень, публіцистики самвидаву, документів архіву ГДА СБУ визначити особливості інтерпретації сприйняття феномену дисидентських комунікацій в інформаційно-комунікаційному просторі УРСР;
- 4) розкрити проблематику дисидентських комунікацій як феномену інакодумства за допомогою жанрово-тематичного аналізу українських самвидавних видань «Український вісник», «Євшан-зілля», «Пороги»;
- 5) визначити критичний дискурс дисидентських джерел інформації та офіційних ЗМІ УРСР;
- 6) узагальнити результати проведених інтерв’ю з учасниками і свідками самвидаву та дисидентського руху, фаховими журналістами того періоду з метою визначення особливостей функціонування дисидентських комунікацій.

Об’єктом дослідження виступають дисидентські комунікації в Україні 1960-х – початку 1990-х рр.

Відповідно *предметом* дослідження є формально-змістові, функціональні, організаційні особливості дисидентських комунікацій, критичний дискурс дисидентських джерел інформації та офіційних ЗМІ УРСР в соціокомунікаційному аспекті.

Джерельну базу дослідження становлять:

- 1) теоретичні праці вітчизняних та зарубіжних науковців, які вивчали тему дослідження;
- 2) матеріали з приватних архівів В. Чорновола, І. Калинця, В. Овсієнка;
- 3) закордонні видання-передруки часопису «Український вісник»;
- 4) інформаційні записки КДБ з Галузевого державного архіву Служби безпеки України;
- 5) машинописи журналів «Пороги» та «Український вісник» з Музею-архіву і Документального центру українського самвидаву «Смолоскип»;
- 6) матеріали архіву відділу зарубіжної україніки та газетного фонду Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського;
- 7) щоденники, листування та збірники публіцистичних статей, що були надані особисто такими авторами, як В. Овсієнко, А. Пашко, Валентина Чорновіл, Б. Горинь, І. Калинець, В. Стецюк, Л. Орел, Л. Танюк, О. Шевченко, Ю. Вівташ, Р. Лиша, Р. Довгань;
- 8) інтерв’ю з дисидентами, шістдесятниками та іншими учасниками дисидентських комунікацій. З текстів інтерв’ю, які були записані нами, було укладено хрестоматію «Дисидентські комунікації в Україні (1960-х – початку 1990-х рр.): інтерв’ю з учасниками та свідками».

Хронологічні межі дослідження. Для аналізу взято період 1960-ті – початок 1990-х рр., коли дисидентські комунікації України проходили шлях свого розвитку,

починаючи з «хрущовської відлиги», «брежнєвського застою» та закінчуючи «горбачовською перебудовою».

Для аналізу особливостей дисидентських комунікацій як альтернативного джерела інформації застосовано наукові **методи**:

1. Теоретичні:

- а) вивчення наукової історичної, соціологічної, журналістичнознавчої літератури за темою дослідження здійснювалося за допомогою бібліографічного методу;
- б) описовий та системно-історичний методи використовувалися з метою виявлення історичних передумов виникнення та функціонування дисидентських комунікацій в Україні;
- в) завдяки системному підходу та методу класифікації було виявлено особливості та типи дисидентських комунікацій в Україні.

2. Емпіричні:

- а) жанрово-тематичний аналіз допоміг встановити специфіку контенту часописів самвидаву «Український вісник», «Євшан-зілля», «Пороги»;
- б) аналіз документів як метод було застосовано для опрацювання матеріалів із приватних архівів, ГДА СБУ, видавництва «Смолоскип»;
- в) контент-аналіз публіцистичних текстів був здійснений з метою виявлення особливостей функціонування дисидентських комунікацій у суспільстві;
- г) компаративний аналіз збірок І. Дзюби, М. Брайчевського, В. Чорновола та самвидавних часописів «Український вісник», «Євшан-зілля» і «Пороги» було проведено з метою виявлення відмінних та подібних рис;
- д) проведення інтерв'ю з учасниками та свідками дисидентського руху мало на меті виявлення завдань, методів та способів створення і поширення альтернативної інформації.

Теоретичні та методологічні основи дослідження представлені ідеями таких зарубіжних вчених, як Л. Альтюссер, Х. Арендт, Ю. Габермас, А. Гоулднер, А. Грамші, Н. Чомські, П. Бурдьє, Г. Дебор, Т. Адорно, М. Хоркхаймер, Г. Маркузе, Н. Луман та Т. Парсонс, що розглядали інакодумство в державі та суспільстві. Серед українських дослідників особливості комунікацій та творчості дисидентів вивчали Г. Почепцов, Л. Гришина, Н. Сидоренко, Л. Васирик, Н. Дзьомба, О. Спанатій, Н. Мирошкіна. Самвидав досліджували й літературознавці – О. Зарецький, О. Обертас, Л. Тарнашинська. Потрібно звернути увагу на дослідницькі праці самих шістдесятників, які були фахівцями з історії (І. Гель), літератури (І. Дзюба, Є. Сверстюк, М. Коцюбинська, І. Світличний, В. Барладяну), журналістики (В. Чорновіл, М. Осадчий, П. Сковок). У контексті дисидентського руху комунікація розглядалася такими дослідниками історії, як Л. Алексєєва, І. Лисяк-Рудницький, В. Баран, Ю. Зайцев, Г. Касьянов, А. Русначенко, О. Бажан, Б. Захаров, В. Деревінський та ін. Літературознавці й критики – В. Дончик, М. Ільницький, О. Обертас – зверталися до теми публіцистики та літературної критики самвидаву в контексті критичного дискурсу.

Наукова новизна дослідження визначається предметом, об'єктом та ступенем вивчення проблеми:

- комплексно досліджено дисидентські комунікації у провідних самвидавних часописах «Український вісник», «Євшан-зілля», «Пороги» в соціокомунікаційному аспекті;

- проаналізовано матеріали архівної справи КДБ «Блок» у ГДА СБУ та приватних архівах з метою виявлення особливостей дисидентських комунікацій;
- за допомогою проведених інтерв'ю уточнено історичні факти самвидаву.

Уперше:

- визначено та обгрунтовано поняття «дисидентські комунікації» як тип соціальних комунікацій;

- здійснено систематизацію функціонування різних типів дисидентських комунікацій в Україні;

- проаналізовано теоретичні підходи до аналізу дисидентських комунікацій в Україні як соціокультурного феномену;

- знайдено, систематизовано та проаналізовано контент провідних українських самвидавних часописів з різних міст УРСР (Києва, Дніпра, Львова);

- представлено інтерв'ю зі свідками та учасниками дисидентського руху в соціокомунікаційному аспекті.

Удосконалено:

- наукове розуміння соціокомунікаційної діяльності українських дисидентів, функціонування альтернативних каналів інформації на території України;

- підходи до визначення особливостей дисидентських комунікацій.

Отримало подальший розвиток:

- уточнення умов для функціонування дисидентських комунікацій;

- визначення ролі окремих постатей дисидентського руху як комунікаторів;

- жанрово-тематичний аналіз провідних самвидавних часописів і публіцистичних збірок;

- дослідження історії соціальних комунікацій в Україні;

- питання про перспективи альтернативного медіапростору.

Теоретичне значення дослідження полягає у виявленні ролі та особливостей дисидентських комунікацій як трибуни демократичної думки для української інтелігенції в 1960-х – на початку 1990-х рр.

Практичне значення результатів дослідження. Представлений у роботі фактичний матеріал, аналіз публіцистичних творів та журналів, висновки можуть бути використані при розробці спеціальних та узагальнювальних лекцій з таких дисциплін, як «Теорія та історія соціальних комунікацій», «Історія української журналістики», «Сучасна публіцистика»; при розширенні тематики досліджень науковців; студентів за такими напрямками підготовки, як журналістика, філологія (літературознавство), історія; при написанні пошукових та інших наукових досліджень (курскових, магістерських, дисертаційних робіт); у підготовці навчальних посібників для студентів вищеназваних напрямків підготовки.

Особистий внесок здобувача. У дослідженні визначено особливості дисидентських комунікацій, зокрема, систематизовано види каналів альтернативної інформації на матеріалах приватних архівів, Галузевого державного архіву Служби безпеки України, архіву відділу зарубіжної україніки та газетного фонду Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. У результаті особистих

бесід із дисидентами було підготовлено хрестоматію «Дисидентські комунікації в Україні (1960-х – початку 1990-х рр.): інтерв'ю з учасниками та свідками».

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дослідження було обговорено на щорічних підсумкових наукових конференціях та семінарах кафедри соціальних комунікацій Маріупольського державного університету (2012 – 2018 рр.) та апробовано на:

1. Міжнародній науково-практичній конференції «Українські медіа 2012: проблеми моделювання медійного контенту», 5 квітня 2012 р., Київ;
2. Всеукраїнській науково-практичній конференції «Критерії діагностики та методики розрахунку впливу медіа», Київ, 10 квітня, 2014 р.;
3. III, IV та V Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Стратегічні комунікації в сучасному світі: від теоретичних знань до практичних навичок», Саратов, жовтень 2014 р., 2015 р., 2016 р.;
4. V та VI Міжнародній науковій конференції «Інформація, комунікація, суспільство», Львів, травень 2016 та 2017 рр.;
5. Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Сучасні славістичні студії: основні напрямки та перспективи», Маріуполь, травень 2017 р.

Публікації. За результатами дослідження опубліковано 40 наукових праць загальним обсягом 6,2 д.а. – 11 наукових статей (4,1 д. а.), у тому числі 9 у фахових виданнях і 2 – в іноземних наукових виданнях, та 29 матеріалів (статей і тез) доповідей на наукових конференціях. За матеріалами дисертації також опубліковано низку статей у газетах «День», «Приазовский рабочий» та на професійному сайті «ms.detector.media».

Структура та обсяг дисертаційної роботи. Дисертаційне дослідження на здобуття наукового ступеня кандидата наук містить вступ, три розділи, кожен з яких складається з трьох підрозділів, висновки до кожного розділу, загальні висновки, список використаних літератури та джерел, додатки.

Загальний обсяг роботи – 398 сторінки (основний зміст викладено на 176 сторінках). Список використаних джерел містить 482 бібліографічні найменування, з них 352 позиції з використаної літератури та 130 – з архівних джерел. Працю доповнюють додатки: ілюстративні матеріали та хрестоматія «Дисидентські комунікації в Україні (1960-х – початку 1990-х рр.): інтерв'ю з учасниками та свідками».

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У «**Вступі**» обґрунтовано актуальність теми дослідження, встановлено зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами Маріупольського державного університету. Визначено предмет, об'єкт, мету, завдання, методи, теоретичні та методологічні основи дослідження. Зазначено джерельну базу, хронологічні межі, наукову новизну дисертації, окреслено теоретичне та практичне значення роботи, особистий внесок здобувача, апробацію результатів. Наведено кількість наукових публікацій, визначено структуру, обсяг роботи, описано додатки.

Перший розділ «**Теоретико-методологічні засади дисидентських комунікацій в Україні**» присвячено історіографічному та соціокультурному

аспектам дисидентських комунікацій. Розглянуто дослідження, у яких висвітлено специфіку альтернативних каналів комунікації та дисидентського руху в тоталітарній державі; надано визначення поняттю «дисидентські комунікації».

У підрозділі 1.1. *«Дисидентські комунікації: історіографія»* здійснено огляд наукових праць вітчизняних та зарубіжних вчених. Дисидентські комунікації досліджуються науковцями з історії, літературознавства, філософії, політології, соціології, психології, суспільствознавства, культурології, журналістикознавства. Дисидентське інакодумство та альтернативні медіа зарубіжні вчені розглядають у таких галузях знань: соціологія культури, соціальна антропологія, соціальна історія, соціальна філософія. Історики вивчають альтернативні медіа в парадигмі дисидентського руху. Українські журналістикознавці досліджують публіцистику 1960-х – початку 1990-х рр. дотично до проблематики своїх розвідок, не виділяючи дисидентські комунікації як окремий феномен. Визначаємо поняття «дисидентські комунікації» як соціальні комунікації, що мають інструментарій, способи, засоби, принципи та методи поширення альтернативних або заборонених офіційною владою інформації, знань та ідей за допомогою альтернативних каналів. Такий термін запропоновано вперше.

У підрозділі 1.2. *«Соціокультурний вимір дисидентських комунікацій в УРСР»* розглянуто умови функціонування альтернативних каналів комунікації та дисидентів як комунікаторів у різні періоди, а саме в добу «хрущовської відлиги», «брежнєвського застою», «горбачовської перебудови». Дисидентські комунікації як форма інакодумства виявлялися в альтернативних щодо офіційної ідеології поглядах, знаннях та цінностях. У результаті цього з'являвся спротив інакодумців проти домінантної тоталітарної системи, але у відповідь вони отримували репресії, локалізацію в поширенні або знищенні інформації. Дисиденти створювали альтернативні схеми інтерпретації реальності, поширюючи їх за допомогою конспіративних методів з метою уникнення репресій та переслідувань з боку держави.

У підрозділі 1.3. *«Дисидентські комунікації як форма інакодумства в Україні»* здійснено аналіз трьох основоположних публіцистичних творів («Інтернаціоналізм чи русифікація?» І. Дзюби, «Лихо з розуму: портрети „двадцяти злочинців”» В. Чорновола, «Приєднання чи возз'єднання? (Критичні замітки з приводу однієї концепції)» М. Брайчевського) українського самвидаву. Крім інформаційної, вони виконували просвітницьку функцію, надаючи нових знань з історії, філософії, законодавства, художньої літератури, мистецтва. Їх інтерпретація життя радянського суспільства повністю розходила з офіційною партійною позицією. Це виражалось в текстах за допомогою системи аргументів, особливостей концепцій творів, емоційно забарвленої лексики, а також нового смислового наповнення, яке суперечило контенту офіційних партійних ЗМІ. Під впливом цензури, тотального контролю влади в УРСР дисидентський рух функціонував за допомогою альтернативних каналів і джерел комунікації. Обговорення, дискусії, організація нелегальних заходів проходили в середовищі інтелігентів, і тому не набували широкого розголосу.

У другому розділі *«Альтернативні канали комунікацій в Україні (1960-ті – початку 1990-х рр.)»* проаналізовано особливості діяльності самвидаву,

заборонених радіо, «кухонні розмови» та творчі зустрічі, на основі інформаційних записок КДБ систематизовано типи дисидентських комунікацій та визначено їх тематику.

Автори, організатори самвидаву й інших альтернативних інформаційних каналів знаходили нові конспіративні методи виготовлення та поширення забороненої офіційною владою інформації. Якщо розглядати аналітичні та публіцистичні тексти самвидаву, неперіодичні видання, то вони розповсюджувалися в певних групах української інтелігенції, передавалися за кордон та набували ефективності під час транслявання на заборонених радіостанціях «Радіо Свобода», «Голос Америки», «Бі-Бі-Сі». Учасники руху Опору створили мережу по різних містах для збору, виготовлення та поширення альтернативної інформації.

У підрозділі 2.1. *«Специфіка альтернативних джерел інформації в Україні (самвидав, радіо, „кухонні розмови“)*» з'ясовано специфіку різноманітних джерел та каналів дисидентських комунікацій. Інакше обмінювалися інформацією в гуртках, Клубах творчої молоді, «квартирниках» та під час «кухонних розмов». Заборонена інформація передавалася від однієї людини до іншої, причому знайомій або тій, що можна довіряти. Для цього використовували всі засоби конспірації. Систематичні трансляції «ворожих» закордонних радіостанцій, що оприлюднювали «заборонені» матеріали та художні твори, працівники КДБ аналізували та намагалися протидіяти цьому, зокрема, за допомогою репресій комунікаторів-дисидентів, контрпропагандистських кампаній в ЗМІ проти прослуховування заборонених радіостанцій, виготовлення, збереження та читання художніх творів, журналів. Представники державної системи прагнули до «локалізації» інформаційно-комунікаційної діяльності інакшомисців. Тому з 1960-х до середини 1980-х рр. дисидентські комунікації мали риси групової комунікації та поширювалися за допомогою кореспондентської мережі в СРСР і за кордоном. У результаті цього під час перебудови в українському самвидаві збільшилася кількість альтернативних видань, активно проявилися громадський та правозахисний рухи, перші політичні організації.

У підрозділі 2.2. *«Роль дисидентських текстів в інформаційному просторі держави (на основі аналізу документів справи КДБ „Блок“)*» визначено роль дисидентських комунікацій в тоталітарному суспільстві СРСР на основі документів КДБ, в яких було охарактеризовано політичні настрої та громадська думка інтелігенції. Предметом спостереження агентів КДБ були самвидав (український часопис «Український вісник» та інші неперіодичні журнали або ті, що виходили одним числом, статті, есе та інші публіцистичні твори, які мали авторство, або виходили під псевдонімами, або анонімно); протестні документи (листівки, листи, анекдоти, петиції, усні та письмові погрози керівництву країни, заяви, які, крім автора, мали інших підписантів), а також художні твори на актуальні теми, репродукції художньо-мистецьких творів; тамвидав, закордонні, заборонені в Радянському Союзі радіостанції, «кухонні розмови», творчі гуртки, зокрема хори; використання українських національних символів (відтворення національного гербу, вивішування прапора), написи на стінах будинків, організовані диспути та дискусії на заборонені теми, культурні та інформаційні акції (збори біля пам'ятників українських митців з метою популяризації національної культури).

Підрозділ 2.3. *«В. Чорновіл та інші фігуранти справи „Блок” КДБ як провідні комунікатори дисидентства»* присвячений соціокомунікаційній діяльності альтернативних авторів, редакторів, створювачів та поширювачів самвидаву, які представляли різні регіони України та переслідувалися КДБ. Розглянуто інформаційні повідомлення справи «Блок» про В. Чорновола, В. Мороза, Є. Сверстюка, В. Стуса, М. Плахотнюка, Н. Світличної, В. Лісового, І. Калинця та ін. та визначено їх провідні твори, здійснено аналіз організаційної та самвидавної діяльності, за яку дисиденти були репресовані. Провідні комунікатори в СРСР працювали в освітній, журналістській, гуманітарній сферах, мали доступ до архівів та прихованої інформації. У справі «Блок» фіксувалися їх зв'язки з іншими дисидентами, участь у прес-конференціях із закордонними кореспондентами, публічні виступи, організація неофіційних заходів, створення та розповсюдження протестних документів, видань, транслявання їх на заборонених радіостанціях.

У третьому розділі **«Особливості дисидентських комунікацій у часи перебудови (1986–1991 рр.)»** здійснено жанрово-тематичний аналіз провідних самвидавних часописів, зокрема двох періодів існування журналу «Український вісник» та видань «Євшан-зілля», «Пороги», які виходили в часи перебудови, проаналізовано критичний дискурс дисидентських джерел інформації та офіційних ЗМІ УРСР. З метою виявлення особливостей соціокомунікаційної діяльності учасників дисидентських комунікацій та отримання інтерпретації подій 1960-х – початку 1990-х рр. проведено інтерв'ю з 20 респондентами.

У підрозділі 3.1. *«Тематика і проблематика повідомлень дисидентських комунікацій (на прикладі самвидавних часописів „Український вісник”, „Євшан-зілля”, „Пороги”)*» систематизовано та проаналізовано збережені на сьогодні всі числа трьох провідних видань, зазначено авторство, тематику та приналежність до жанрів журналістики.

У підрозділі 3.1.1. *«„Український вісник” як провідний самвидавний часопис в Україні 1970–1972, 1987–1989 рр.»* досліджено всі випуски журналу «Український вісник», враховуючи непоширений останній чотирнадцятий випуск. Проаналізовано 389 творів за змістом часопису. Суспільно-політична та правозахисна теми виявилися провідними у більшості журналістських та публіцистичних матеріалах. Серед журналістських жанрів переважали стаття, коментар, звіт, нарис, огляд.

У підрозділі 3.1.2. *«Самвидавні журнали в період перебудови („Євшан-зілля”, „Пороги”)*» проаналізовано п'ять чисел львівського журналу «Євшан-зілля», що збереглися та поширювалися самвидавом (172 тексти), та 8 чисел дніпровського журналу «Пороги» (156 текстів). Основною темою часопису «Євшан-зілля» була історична. Серед журналістських жанрів увагу приділяли статтям, нарисам, репортажам. Редколегія часопису «Пороги» висвітлювала процес перебудови. Контент видання було присвячено історичній, культурній, мистецтвознавчій тематиці. Більшість текстів написано в таких журналістських жанрах, як стаття, есе, нарис, огляд, замітка, коментар, фейлетон, репортаж.

У підрозділі 3.2. *«Критичний дискурс дисидентських джерел інформації та офіційних ЗМІ УРСР»* проаналізовано публікації в офіційній пресі, зокрема «Радянській Україні», «Літературній Україні», «Вечірньому Києві», в яких негативно висвітлювалися та критикувалися соціокомунікаційна діяльність

дисидентів, їх зв'язки з західними ЗМІ, організація мітингів та інших неофіційних зібрань. Слід зазначити, що в самвидавних часописах, зокрема в «Українському віснику», оперативно публікувалися огляди або відповіді на публікації в офіційній пресі про дисидентську діяльність та альтернативні тексти.

У підрозділі 3.3. *«Інтерпретація інформаційно-комунікаційної діяльності дисидентів у сучасних інтерв'ю»* виявлено особливості та подробиці створення, виготовлення та поширення альтернативної інформації. З 2012 по 2017 рр. було проведено 20 інтерв'ю з членами редколегій провідних журналів самвидаву: «Український вісник», «Євшан-зілля», «Пороги», фаховими журналістами 1960-х – початку 1990-х рр., іншими очевидцями та учасниками дисидентських комунікацій. До проведення інтерв'ю досліджувався творчий доробок респондентів та особливості їх діяльності, і, ураховуючи це, формулювалися запитання. Провідними темами в інтерв'ю були: боротьба за права людини, національна ідея та власна картина світу, правда, об'єктивність знань та інформації. Унаслідок проведених інтерв'ю стає зрозумілим, що дисидентські комунікації були частиною соціокультурного простору в закритому суспільстві. Також цікавим для подальших досліджень є досвід таборового періоду респондентів, їх методи збору, обробки і передачі інформації.

ВИСНОВКИ

1. В Україні 1960-х – початку 1990-х рр. формувалася альтернативний інформаційний простір. Під впливом «хрущовської відлиги», політичних та соціокультурних умов (критика сталінізму, реабілітація репресованих, створення громадських організацій, клубів творчої молоді, дозвіл на висловлення власної думки) виникали канали альтернативної інформації. У період «брежнєвського застою» представники влади боролися з різними проявами інакодумства в інформаційному та фізичному просторах. Дисидентські комунікації в часи перебудови набували різноманітних форм та збільшували ефективність у зв'язку з історичними умовами, зокрема політикою гласності. Тоді оприлюднювалися замовчувані імена в літературі, історії, мистецтві, громадські та політичні організації, наприклад, УГС виходила в публічний простір, ідея плюралізму думок стала провідною для суспільства та держави.

2. Дисидентські комунікації поширювали альтернативні знання про соціальну реальність, нові цінності, смисли та контрсмисли. До особливостей дисидентських комунікацій можна віднести:

- застосування альтернативних каналів інформації (самвидав, тамвидав, трансляція інформації дисидентів на заборонених у СРСР радіостанціях, написи на будівлях, «кухонні розмови», культурні та інформаційні акції тощо);
- використання в контенті контрсмислів, контраргументів, рефреймінгу, евфемізмів, символів;
- домінування художньо-публіцистичних жанрів над інформаційними та аналітичними жанрами;
- анонімність матеріалів або колективний підпис;
- нечітка періодичність виходу інформаційного продукту;

- стихійність і неконтрольованість як якісні ознаки дисидентських комунікацій;
- неокресленість кількісно-якісних показників масової аудиторії.

Отже, проаналізовано формально-змістові, функціональні, організаційні особливості дисидентських комунікацій в багатоаспектному вимірі.

Відомі тексти 1960-х – 1970-х рр. В. Чорновола, І. Дзюби, М. Брайчевського, висвітлюючи замовчувану чи заборонену владою інформацію, активізували різні типи дисидентських комунікацій.

У результаті контент-аналізу праці І. Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?» було виявлено, що такі слова, як «український», «національний» було використано частіше, ніж загальновживані слова, що зустрічалися в офіційній республіканській пресі. А саме: «український» – 711, «національний» – 545 та «інтернаціональний» – 76, «радянський» – 78. Така стилістика та лексика автора не вписувалася в норми радянської публіцистики, а тези І. Дзюби про національну політику та ідентичність народів – у радянську ідеологію.

У творі «Лихо з розуму: портрети двадцяти „злочинців”» В. Чорновола було виявлено слова «український» – 312, «національний» – 156 та «інтернаціональний» – 14, «радянський» – 150.

У публіцистичному трактаті на історичну тему М. Брайчевського «Приєднання чи возз'єднання? (Критичні замітки з приводу однієї концепції)» було визначено частоту використання слів: «український» – 285, «національний» – 41, «інтернаціональний» – не виявлено, «радянський» – 22. Отже, за допомогою збільшення частоти використання одних слів і зменшення частоти інших, що частіше зустрічалися в офіційній пресі, українські дисиденти свідомо змінювали смисли.

Дисидентське товариство, об'єднане інтересами, дружніми стосунками чи ідеєю, займалося альтернативною інформаційною діяльністю. Комунікативна група збирала та поширювала інформацію як в Україні, так і за її межами. Специфіка дисидентських комунікацій в УРСР полягала в охопленні території держави та оперативному інформуванні за кордоном, зокрема в Канаді, США, Чехословаччині, Болгарії, прибалтійських країнах, через Росію (Москву).

3. КДБ УРСР переслідував дисидентів у справі «Блок» з початку 1970-х рр. У боротьбі з представниками дисидентських комунікацій КДБ використовувало такі методи: профілактичні бесіди, спростування ідей руху Опору лідерами думок серед дисидентів у ЗМІ, морально-психологічний тиск не тільки на них, а й на їхніх близьких, членів сім'ї, притягнення до адміністративної відповідальності від імені державних установ та громадських організацій. За створення і поширення дисидентських комунікацій використовувалися репресії: арешти, заслання, ув'язнення до психлікарні. Для боротьби з дисидентами був прийнятий закон «Про кримінальну відповідальність за державні злочини», а також ст. 62 Кримінального Кодексу «Про антирадянську агітацію і пропаганду».

За результатами дослідження архівних документів ГДА СБУ було визначено, що дисидентські комунікації мали усну та письмову форми. Було виділено їх типи: самвидав (неперіодичні журнали, статті, есе; анонімні, підписані псевдонімом, авторські), протестні документи (листівки, листи, анекдоти, петиції, колективні заяви), художні, літературні та живописні твори на актуальні теми шістдесятників,

тамвидав, закордонні, заборонені в Радянському Союзі радіостанції, «кухонні розмови», «квартирники», творчі гуртки, зокрема хори, використання символів (національний герб, прапор), написи на стінах, будинках і т.д., організовані диспути та дискусії на заборонені теми (культурні, історичні, політичні), інформаційні акції.

Дисиденти як комунікатори створювали та поширювали альтернативні концепти інтерпретації реальності, рефреймінг, при цьому використовували конспіративні методи з метою уникнення репресій та переслідувань з боку держави.

Інакодумство більш яскраво проявилось під час «брежнєвського застою», коли були популярні самвидав і передачі заборонених радіостанцій, відбувся перехід від приватної до приватно-публічної сфери. У період «перебудови», коли відтворювався самвидав, поширювалися інші види альтернативної інформації (чутки, анекдоти, пісні, виступи на мітингах тощо), дисидентські комунікації переходили до публічної сфери.

4. Внаслідок аналізу всіх випусків провідних самвидавних часописів «Український вісник» (Київ–Львів), «Свшан-зілля» (Львів), «Пороги» (Дніпро), які представляли різні регіони країни, можна зробити такі висновки.

Особливістю «Українського вісника» було те, що редколегія друкувала листи читачів, на які відповідав головний редактор В. Чорновіл, звітувала про благодійні внески тощо. Такі тексти класифікувались як редакційна тематика. Із досліджених 389 творів відповідали суспільно-політичній тематиці – 15,68 %, правозахисній – 13,6 %, релігійній – 2,57 %, літературознавчій – 5,67 %, культурній – 9,5 %, мовознавчій – 0,26 %, історичній – 3,85 %, освітній – 1,28 %, редакційній – 3,89 %, етнографічній – 0,26 %, мистецтвознавчій – 0,26 %, «інше» – 43,18 %. Специфіку жанрів «Українського вісника» віддзеркалює те, що до складу редколегії часопису та його активних авторів входили журналісти за фахом. З 389 матеріалів 13,11 % є аналітичними статтями, 7,71 % – коментарями, 1,28 % – звітами, 5,4 % – нарисами, 10,54 % – оглядами, 5,14 % – замітками, 4,64 % – есеями, 1,54 % – рецензіями, 1,04 % – фейлетонами, 2,57 % – некрологами, 1,8 % – репортажами, 1,8 % – інтерв'ю, 0,26 % – зарисовками, 43,18 % відносяться до категорії «інше».

Кількісні жанрово-тематичні показники львівського журналу «Свшан-зілля» виглядають наступним чином (проаналізовано 172 тексти п'яти номерів): історична тематика – 34,68 %, культурницька – 21,97 %, мистецтвознавча – 5,78 %, соціально-політична – 4 %, літературознавча – 3,47 %, освітня – 2,31 %, мовознавча – 1,16 %, науково-популярна – 0,6 %, релігійна – 0,6 %, «інше» – 25,43 % ; статті – 28,9 %, нариси – 23,12 %, репортажі – 6,94 %, коментарі – 4,62 %, есеї – 2,31 %, фейлетони – 2,31 %, замітки – 1,73 %, інтерв'ю, огляди та зарисовки – по 1,16 %, «інше» – 25,43 %.

Із проаналізованих восьми чисел дніпровського журналу «Пороги» виділено 156 текстів, з яких на історичну тематику – 18,58 %, суспільно-політичну – 10,3 %, культурницьку – 10,89 %, правозахисну – 1,28 %, мовознавчу – 2,56 %, літературознавчу – 1,92 %, релігійну – 2,56 %, екологічну – 1,92 %, мистецтвознавчу – 0,64 %, інше – 49,35 %. За жанровими характеристиками серед матеріалів наявні статті – 25,65 %, есе – 14,1 %, нариси – 4,49 %, огляди – 2,57 %, замітки – 1,28 %, коментарі – 1,28 %, фейлетони та репортажі – по 0,64 %, «інше» – 49,35 %.

5. Критичний дискурс дисидентських джерел інформації та офіційних ЗМІ УРСР було розглянуто на прикладі радянської преси та оглядів ЗМІ в часописі «Український вісник». Метою дисидентів було змінити думки й погляди аудиторії на протилежні, наприклад, щоб герої ставали антигероями, і навпаки. Тому слова «радянський», «соціалістичний», «пролетаріат», «товариш», «інтернаціоналізм», «комунізм» набували негативного змісту, особливо під час «перебудови». Так само змінилося і ставлення до багатьох історичних подій радянського часу.

У досліджуваний період 1960–1991 рр., який поділений на часи «відлиги», «застою», «перебудови», відбувалися активні інформаційні кампанії в пресі, зокрема з середини 1960-х рр. та після масових репресій 1972 р., під час «перебудови» 1985–1991 рр. в офіційних та альтернативних текстах стикалися смисли та контрсмисли. Проти дисидентів друкувалися матеріали у виданнях «Перець», «Вечірній Київ», «Радянська Україна», «Радянська освіта», «Літературна Україна», «Комуніст України», районних ЗМІ.

6. З 2012 по 2017 рр. було проведено 20 інтерв'ю з представниками самвидаву та дисидентського руху. Є респонденти, які зазнали переслідувань у радянський період та були репресовані (Є. Сверстюк, Б. Горинь, В. Овсієнко, І. Калинець), інші – викликалися на допити в КДБ, щодо них вживали таких адміністративних заходів, як звільнення з роботи, виключення з творчої спілки (Валентина Чорновіл, Л. Орел, Р. Довгань, І. Марчук). Дисидентські комунікації мали усну форму під час творчих вечорів, «кухонних розмов» та інших культурних заходів. На важливості організації таких зустрічей та поширенні альтернативної інформації наголосили Л. Танюк, Я. Кендзьор, Р. Довгань, Л. Орел, І. Марчук, В. Яременко. Аналіз інтерв'ю було використано з метою посилення науково-інформаційної та загалом аналітичної цінності отриманих результатів. З урахуванням власного досвіду інформаційно-комунікаційної діяльності респонденти розкрили особливості альтернативних й конспіративних методів збору, зберігання та поширення інформації. Проте з огляду багатолітньої ретроспективи інтерв'юювані інтерпретували дисидентський рух з урахуванням сьогоденної ідентичності та прагненням до об'єктивної оцінки.

Таким чином, дисидентські комунікації в Україні 1960-х – початку 1990-х рр. були не тільки джерелом нових смислів чи контрсмислів, а й мали вплив на інформаційний простір та соціокультурне життя суспільства, формували громадську думку, стимулювали соціально-політичні процеси перебудови, поширювали та утверджували ідею незалежності України.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті в наукових фахових виданнях України

1. Мельникова О. Специфіка дисидентської комунікації в українському радянському суспільстві. *Вісник Львівського університету. Серія Журналістика: збірник наукових праць*. Львів, 2013. № 38. С. 65–71.
2. Мельникова О. Самвидав як альтернативне джерело інформації в Радянській Україні. *Інформаційне суспільство: збірник праць*. К, 2013. Т. 51. С. 107–110.

3. Мельникова О. Особливості PR- та пропагандистської комунікацій в Радянській Україні. *Інформаційне суспільство: науковий журнал*. К., 2013. № 18. С. 143–145.
4. Мельникова О. Інформаційні завдання підрозділів із громадських зв'язків у часи перебудови в Радянській Україні. *Інформаційне суспільство: науковий журнал*. К., 2014. № 20. С. 78–81.
5. Мельникова О. Роль дисидентських текстів в інформаційному просторі Радянської України 1960–1980 рр. *Держава та регіони. Серія: Соціальні комунікації*. Запоріжжя, 2014. Т. 4 (20). С. 22–25.
6. Мельникова О. Методи впливу альтернативних медіа (на прикладі українського самвидаву 1960–1980-х рр.). *Наукові записки інституту журналістики: науковий журнал*. К., 2014. Т. 57. С. 124–128.
7. Мельникова О. Методи розповсюдження дисидентської комунікації як альтернативного джерела інформації. *Держава та регіони. Серія: Соціальні комунікації*. Запоріжжя, 2014. С. 24–28.
8. Мельникова О. Вплив цензури на дисидентську комунікацію в Радянській Україні. *Інформаційне суспільство: науковий журнал*. К., 2016. № 23. С. 238–241.
9. Мельникова О. Специфіка дисидентської комунікації на прикладі діяльності самвидавного журналу «Український вісник» та «Радіо Свобода». *Психолінгвістика. Psycholinguistics : [зб. наук. праць ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»]*. Переяслав-Хмельницький, 2015. № 18 (2). С. 170–181.

Статті в іноземних виданнях

10. Мельникова Е. Особенности дискурса между официальными и альтернативными медиа в Советской Украине. *Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов*. Курск, 2015. № 10. С. 39–43.
11. Мельникова Е. Жанрово-типологические особенности диссидентских коммуникаций в Украине (1960 – начала 1990 гг.) *Paradigmata poznání*. Прага, Кутна гора. 2017. № 3. С. 20–28.

Статті та тези наукових доповідей в інших виданнях

12. Мельникова Е. Социокультурный аспект диссидентской коммуникации *Лингвориторическая парадигма: теоретические и прикладные аспекты: межвуз. сб. науч. тр.* Сочи, 2012. № 17. С. 107–114.
13. Мельникова О. Дисидентська комунікація в Радянській Україні в часи перебудови. *Світ соціальних комунікацій: наук. журн.* К., 2012. Т. 6. С. 46–49.
14. Мельникова О. Дисидентська комунікація: причини і наслідки. *Світ соціальних комунікацій: наук. журн.* К., 2013. Т. 6. С. 31–34.
15. Мельникова О. Роль дисидентської комунікації як альтернативного знання в СРСР (1960 – 1980-і рр.). *Зб. наук. праць «Інформаційна освіта та професійно-комунікативні технології XXI століття»*. Одеса: Одеський національний політехнічний університет, 2012. С. 403–406.

16. Мельникова О. Особливості альтернативного потоку інформації (на прикладі самвидаву в Радянській Україні). *Українські медіа 2012: проблеми моделювання медійного контенту. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції* / [наук. ред. В. Різун; упоряд. Т. Скотникова]. К.: Інститут журналістики КНУ імені Тараса Шевченка, 2012. С. 105–109.
17. Мельникова Е. Диссидентская коммуникация как альтернативный источник информации (на примере Советской Украины). *Мультимедийная журналистика Евразии-2012: международные медиапроекты, глобальные Сети и информационные тренды Востока и Запада: программа и сборник тезисов VI Международной научно-практической конференции*. Казань, 2012. С. 48–50. URL: https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:zwHtQfF7sZYJ:https://www.sgu.ru/sites/default/files/textdocsfiles/2014/10/21/melnikova_e._s._mariupol_ukraina_dissidentskaya_kommunikaciya_metody_issledovaniya.docx+&cd=2&hl=uk&ct=clnk&gl=ua (дата звернення: 01.03.2018).
18. Мельникова О. Публіцистична та редакторська спадщина В. Чорновола у 1970-і та 1990-і рр. *Актуальні проблеми науки та освіти: Збірник матеріалів XIV підсумкової науково-практичної конференції викладачів МДУ* / [за заг. ред. К. В. Балабанова]. Маріуполь: МДУ, 2012. С. 250–252.
19. Мельникова Е. Роль интеллигенции в диссидентской коммуникации (на примере Советской Украины). *Материалы Всероссийской научно-практической конференции «Проблемы массовой коммуникации: новые подходы» 28-29 октября 2013 г. Часть I* / [ред. В. В. Тулупов]. Воронеж: Воронежский государственный университет, 2013. С. 75–76.
20. Мельникова Е. Диссиденты в СССР: альтернативные герои и коммуникаторы. *Материалы Международного молодежного научного форума «Ломоносов-2013»* / [отв. ред. А. И. Андреев, А. В. Андриянов, Е. А. Антипов, К. К. Андреев, М. В. Чистякова]. М., 2013. URL: http://lomonosov-msu.ru/archive/Lomonosov_2013/2140/61402_c1e2.pdf (дата звернення: 01.03.2018).
21. Мельникова О. Дисидентська комунікація в культурному просторі України. *Актуальні проблеми науки та освіти: Збірник матеріалів XV підсумкової науково-практичної конференції викладачів МДУ* / [за заг. ред. К. В. Балабанова]. Маріуполь: МДУ, 2013. С. 287–290.
22. Мельникова О. Альтернативний дискурс дисидентської комунікації в УРСР. *Матеріали першого наукового інтернет-симпозіуму «Медіа, глобалізація, соціальна мімікрія»*. Луцьк: Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, 2014. URL: <http://elne.hol.es/gallery/melnikova.pdf>. (дата звернення: 01.03.2018).
23. Мельникова Е. Диссидентские коммуникации: методы исследования. *Материалы III Международной научно-практической интернет-конференции «Стратегические коммуникации в современном мире: от теоретических знаний к практическим навыкам»*. Саратов: Саратовский национальный исследовательский госуниверситет имени Н. Г. Чернышевского, 2014. URL: <http://www.sgu.ru/node/42341/materialy-internet-konferencii/strategicheskie-kommunikacii-teoretiko>. (дата звернення: 01.03.2018).

24. Мельникова Е. Методы популяризации диссидентской коммуникации в СССР (1960–1970 гг.). *Материалы Всероссийской научно-практической конференции «Проблемы массовой коммуникации: новые подходы» 10 октября 2014 г. Часть I* / [ред. В.В. Тулупова]. Воронеж: Воронежский государственный университет, 2014. С. 91.
25. Мельникова О. Дисидентська комунікація в соціосистемі Радянської України. *Актуальні проблеми науки та освіти: Збірник матеріалів XVI підсумкової науково-практичної конференції викладачів МДУ* / [за заг. ред. К. В. Балабанова]. Маріуполь: МДУ, 2014. С. 287–290.
26. Мельникова Е. Диссидентская коммуникация в Советской Украине во время перестройки. *Материалы Международного молодежного научного форума «ЛОМОНОСОВ–2015»* / [отв. ред. А. И. Андреев, А. В. Андриянов, Е. А. Антипов]. М.: МАКС Пресс, 2015. URL: https://lomonosov-msu.ru/archive/Lomonosov_2015/data/7030/uid61402_report.pdf. (дата звернення: 01.03.2018).
27. Мельникова О. Особливості впливу дисидентської комунікації (на прикладі українського самвидаву 1960–1980 рр.). *Актуальні проблеми науки та освіти: Збірник матеріалів XVIII підсумкової науково-практичної конференції викладачів МДУ* / [за заг. ред. К. В. Балабанова]. Маріуполь: МДУ, 2015. С. 287–290.
28. Мельникова Е. Диссидентская коммуникация: межкультурный аспект. *Материалы V Международной научно-практической интернет-конференции «Стратегические коммуникации в современном мире: от теоретических знаний к практическим навыкам»*. Саратов, 2016. URL: https://www.sgu.ru/sites/default/files/conf/files/2016/10/melnikova_e._s._g._mariupol_ukraina_dissidentskaya_kommunikaciya_mezhkulturnyy_aspekt.docx+&cd=1&hl=uk&ct=clnk&gl=ua (дата звернення: 01.03.2018).
29. Мельникова О. Інформаційні операції проти дисидентів в радянських ЗМІ в Україні 1960–1980 рр. *Перспективні напрямки дослідження українського медійного контенту: фундаментальні та прикладні аспекти: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції* / [наук. ред. В. Різун; упоряд. Т. Скотникова, А. Волобуєва]. Київ: КНУ імені Тараса Шевченка, 2016. С. 211–217.
30. Мельникова О. Специфіка провідних публіцистичних творів українського самвидаву 1960–1970 рр. *Актуальні проблеми науки та освіти: Збірник матеріалів XVIII підсумкової науково-практичної конференції викладачів МДУ* / [за заг. ред. К. В. Балабанова]. Маріуполь: МДУ, 2016. С. 93–95.
31. Мельникова О. Методи дослідження дисидентської комунікації. *Сучасні медіакомунікації: прикладний аспект: Збірник матеріалів інтернет-конференції* / [за заг. ред. С. В. Безчотнікової]. – Маріуполь: Маріупольський державний університет, 2016. С. 115–118.
32. Мельникова О. Особливості дисидентської комунікації в Україні 1960–1980 рр. *«Інформація, комунікація, суспільство»: матеріали 5-ї Міжнародної наукової конференції*. Львів: Національний університет «Львівська політехніка», 2016. С. 140–141.

33. Мельникова О. Дисидентська комунікація як прояв інакомислення в державі (на основі аналізу архівних матеріалів справи КДБ «Блок»). *Сучасний мас-медійний простір: реалії та перспективи розвитку: матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції (12–13 жовтня 2016 р.)* / [наук. ред. В. М. Каленич]. Вінниця: Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, 2016. С. 62–65.
34. Мельникова О. Журналістські та публіцистичні твори Михайла Гориня в часописі «Український вісник» (1987–1989 рр.). *Сучасні медіакомунікації: прикладний аспект: Збірник матеріалів інтернет-конференції* / [за заг. ред. С. В. Безчотнікової]. Маріуполь, 2017. URL: <http://ffmc.com.ua/wp-content/uploads/2017/01/Мельникова-Олена-Сергіївна-журналістські-та-публіцистичні-твори-михайла-гориня-в-часописі-український-вісник-копія.pdf> (дата звернення: 01.03.2018).
35. Мельникова О. Особливості тематики публіцистичних текстів у дніпропетровському самвидавному журналі «Пороги» (1988–1990 рр.). *Матеріали регіональної науково-практичної інтернет-конференції «Регіональні ЗМІ України: історія, сучасний стан та перспективи розвитку»*. Старобільськ: ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2017. URL: http://luguniv.edu.ua/wp-content/uploads/2016/03/material_region_zmi_2017.pdf (дата звернення: 01.03.2018).
36. Мельникова О. В. Чорновіл як активний комунікатор та полеміст дисидентського руху. *«Інформація, комунікація, суспільство»: матеріали 6-ї Міжнародної наукової конференції ІКС-2017*. Славське, Львів: Національний університет «Львівська політехніка», 2017. С. 57–60.
37. Мельникова О. Соціокомунікаційні особливості публіцистики українських дисидентів. *Матеріали Першої міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Національно-патріотичний досвід світового українства в соціальнокомунікаційному дискурсі»*. Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2017. С. 73–76.
38. Мельникова О. Соціокомунікаційний аспект дисидентських комунікацій України (1986–1991). *Соціальні комунікації в інтеркультурному просторі: тези II Міжнародної науково-практичної конференції*. Київ: Інститут журналістики Київського університету імені Бориса Грінченка, 2017. С. 22–25.
39. Мельникова О. Альтернативні комунікації на прикладі діяльності В. Чорновола. *Чорноволівські читання. Візія майбутнього України: матеріали III і IV наукових конференцій, присвячених 80-й річниці з дня народження В'ячеслава Чорновола*. Київ; Тернопіль: «Бескиди», 2018. С. 84–88.
40. Мельникова О. Дисидентські комунікації у сучасному контексті. *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Суспільство і особистість у сучасному комунікаційному дискурсі»*. Дніпро: Ліра, 2018. С. 170–172.

АНОТАЦІЯ

Мельникова О. С. Особливості дисидентських комунікацій в Україні 1960-х – початку 1990-х рр. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата наук із соціальних комунікацій за спеціальністю 27.00.01 – теорія та історія соціальних комунікацій. – Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, Міністерство освіти і науки, Дніпро, 2018.

Дисертація присвячена визначенню особливостей дисидентських комунікацій 1960-х – початку 1990-х рр. в Україні. Вивчено стан наукових досліджень щодо історичного та соціокультурного виміру функціонування інакодумства та альтернативних джерел інформації. До наукового обігу комунікативістики запропоновано визначення поняття «дисидентські комунікації». Актуальність дисертаційного дослідження зумовлена необхідністю аналізу та розуміння особливостей дисидентських комунікацій в тоталітарному суспільстві на прикладі України, відображення суспільно-політичних процесів у альтернативних джерелах інформації.

До визначальних особливостей дисидентських комунікацій віднесено: альтернативні канали інформації; альтернативний контент з наявними контрсмислами, контраргументами, рефреймінгом, символами; художньо-публіцистичні жанри журналістики; анонімність автора або оприлюднення імені автора та інших згодних з ним підписантів; нечітку періодичність виходу інформаційного продукту; стихійне розповсюдження або трансляцію заборонених владою текстів; не окреслені кількісно-якісні показники масової аудиторії. За допомогою жанрово-тематичного аналізу українських самвидавних видань було виявлено проблематику контенту самвидаву як трибуни інакодумства. Проаналізовано критичний дискурс дисидентських джерел інформації та офіційних ЗМІ УРСР і виявлено зміни в інтерпретації історичних або тогочасних подій, контрсмисли. Здійснено визначення особливостей дисидентських комунікацій на основі 20 проведених інтерв'ю з учасниками та свідками дисидентського руху.

Ключові слова: дисидентські комунікації, самвидав, альтернативні канали комунікації, критичний дискурс, соціокомунікаційний аспект, інформаційно-комунікаційна діяльність, інакодумство, комунікатор, публічна сфера.

АННОТАЦИЯ

Мельникова Е. С. Особенности диссидентских коммуникаций в Украине 1960-х – начале 1990-х гг. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата наук по социальным коммуникациям по специальности 27.00.01 – теория и история социальных коммуникаций. – Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара, Днепр, 2018.

Диссертация посвящена определению особенностей диссидентских коммуникаций 1960-х – начала 1990-х гг. в Украине. Изучено состояние научных исследований по историческому и социокультурному измерениям функционирования инакомыслия и альтернативных источников информации. В научный оборот коммуникативистики предложено определение понятия

«диссидентские коммуникации». Актуальность диссертационного исследования обусловлена необходимостью анализа и понимания особенностей диссидентских коммуникаций в тоталитарном обществе на примере Украины, отображения общественно-политических процессов в альтернативных источниках информации.

К определяющим особенностям диссидентских коммуникаций нами отнесены: альтернативные каналы информации; альтернативный контент с имеющимися контр смыслами, контраргументами, рефреймингом, символами; художественно-публицистические жанры журналистики; анонимность автора или обнародование имени автора и других согласных с ним подписантов; нечеткую периодичность выхода информационного продукта; стихийное распространение или трансляцию запрещенных властями текстов; не очерченные количественно-качественные показатели массовой аудитории. С помощью жанрово-тематического анализа украинских самиздатовских изданий определено проблематику контента самиздата как трибуны инакомыслия. Проанализирован критический дискурс диссидентских коммуникаций и официальных СМИ УССР и выявлены изменения в интерпретации исторических или реальных событий, контр смыслы. Определено специфику особенностей диссидентских коммуникаций на основе 20 проведенных интервью с участниками и очевидцами диссидентского движения.

Ключевые слова: диссидентские коммуникации, самиздат, альтернативные каналы коммуникации, критический дискурс, социокоммуникационный аспект, информационно-коммуникационная деятельность, инакомыслие, коммуникатор, публичная сфера.

SUMMARY

Olena Melnykova. The peculiarities of dissident communications in Ukraine since 1960s to the beginning of 1990s. – Manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in Social Communication: specialty 27.00.01 – The Theory and History of Social Communications (PhD). – Oles Honchar Dnipro National University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Dnipro, 2018.

This thesis is devoted to definition of peculiarities of alternate communication channels since 1960s to the beginning of 1990s in Ukraine, created by dissidents. Condition of the scientific researches about the historical and socio-cultural measurement of the functioning of the dissent and alternative information sources in Ukraine was investigated. It has been proposed to add the “dissident communications” definition concept as a social communications to the scientific vocabulary of the communicative science. The concept has the toolkit, methods, means, principles and methods of the information, knowledge and ideas distribution, which are considered as alternative or are prohibited by the dominant power, through the alternative channels. The urgency of the investigation is explained by the necessity of the dissident communication peculiarities in totalitarian society analysis and understanding by example of Ukraine, and the social and political processes reflection in alternative information sources.

Defining features of the dissident communications include the alternative channels of information; alternative content with the counter meanings, counter arguments, reframing, symbols; a artistic-publicist genres of journalism; anonymity of the author or publication

of the author's name and other signatories, who agree with him; inconstant periodicity of the information product output; spontaneous distribution or broadcasting of texts, which are forbidden by authorities; not defined quantitative and qualitative indicators of mass audience.

Documents of the case "Block" of the Sectoral State Archive of the Security Service of Ukraine were analyzed, and the peculiarities of the phenomenon perception interpretation of dissident communications in the information and communication space in UkSSR were defined.

By applying the genre-thematic analysis of Ukrainian samizdat's magazines "Ukrainsky Visnyk", "Yevshan-zillya", "Porogy" the author has analyzed 718 texts and defined the major samizdat content issues as dissent tribunes.

Critical discourse in dissident communications and official UkSSR mass media has been researched. As a result, the changes in historical or real events interpretation, and the counter meanings presence have been discovered.

The definition of the designing and functioning of dissident communications is determined on the basis of 20 interviews with participants and witnesses of the dissident movement. Respondents recounted about their own experience of informational and communicative activities, alternative and conspiratorial methods of collection, storage and distribution of alternative information in society.

Key words: dissident communications, samizdat, alternative channels of communication, critical discourse, socio-communicative aspects, informational and communicative activity, dissent, communicator, public sphere.

**Підписано до друку 20.08.2018.
Формат 60×84/16.**

**Папір друкарський. Ум. друк. арк. 0,9.
Тираж 150.**

**Видавництво: ФОП Тусіков С. Є.
ЦЕНТР ПЕЧАТИ КАЛЕЙДОСКОП
87500, м. Маріуполь, вул. Італійська, 119, оф. 3
Тел.: +38 068 781 62 24. E-mail: cp.kaleidoskop@ya.ru
Свідоцтво ВОЗ, № 313352 від 01.09.2008 р.**